

που δημιουργεί εύφορες συνθήκες στον πειρασμό για περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές. Όχι πάντα και όχι τόσο με οδηγό την επιλογή των κλειστάων συνόρων, αλλά με στόχο την ανάκτηση της κρατικής κυριαρχίας των εθνικών αστικών κρατών ακριβώς εκεί που αυτή μοιάζει να απειλείται ή καλύτερα να κινδυνεύει να ταπεινωθεί. Έτσι, η νέα αυτή πολιτική αδυνατεί να διαχειριστεί με αποτελεσματικότητα την πραγματικότητα με τα μέσα που έχει και γνωρίζει να χρησιμοποιεί: τη διαχείριση της μετανάστευσης, δηλαδή στον «πόλεμο ενάντια στους ξένους». Το επιχείρημα της ασφάλειας, ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτεμβρίου, λειτούργησε ως νομιμοποιητική βάση στην Ευρώπη για πιο σφιχτές και ενίοτε ωμά ξενοφοβικές επιλογές μεταναστευτικής πολιτικής. Το ίδιο επιχείρημα οδήγησε χώρες όπως η Ιταλία και η Ισπανία πιο κοντά στην υπερατλαντική ρητορεία, αλλά και σε παραδοσιακά μοντέλα κρατικής εθνοποίησης που πλησιάζουν πολύ το μέχρι πρότινος θεωρούμενο από τα ίδια ως αποτυχημένο και αναποτελεσματικό ελληνικό μοντέλο πολιτικής για τη μετανάστευση (αν μπορούσε κανείς να ονομάσει έτσι την αποουσία πολιτικής).

Αντίστοιχα, η ευρωπαϊκή, αλλά όλο και συχνότερα και η εθνική, ρητορική προσπαθεί να τηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στην εγγύηση της ασφάλειας και στη διασφάλιση των κερδών της μετανάστευσης μέσα από την ομαλή και απρόσκοπτη εξέλιξη του φαινομένου, σε μια ταλάντευση εκρημμούς από την ετεροφοβία στην ετεροφιλία.

3. Η Ευρώπη της μετανάστευσης και η κρίση της

Στο Τάμπερε (1999) και στη Σεβίλη (2002) το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έθεσε ως στόχο την απόδοση στους μετανάστες

που ζουν στην Ε.Ε. και έχουν τη «θεμιτή φιλοδοξία» (Σεβίλη) να ζήσουν σε αυτήν, δικαιωμάτων όμοιων, συγκρίσιμων (comparable) με εκείνα των ευρωπαϊκών πολιτών (Τάμπερε). Η προθεσμία για την επίτευξη των στόχων έληξε το Μάιο του 2004, με την είσοδο 25 νέων κρατών-μελών, μέχρι πρότινος χωρίς αποστολής μεταναστών στη δυτική Ευρώπη. Σε αυτό το πλαίσιο έχουν πρόσφατα συμφωνηθεί και καταλήξει οι οδηγίες της οικογενειακής επανένωσης και για τους μακροχρόνια διαμένοντες πολίτες τρίτων χωρών στη συνάντηση της ελληνικής προεδρίας στη Θεσσαλονίκη, όπου όμως η έμφαση δόθηκε στον έλεγχο των συνόρων και στην απώθηση των μεταναστευτικών πιέσεων (περιορισμός και πρόληψη – πρόβλεψη των μεταναστευτικών ροών). Στο κείμενο των συμπερασμάτων γίνεται λόγος για δικαιώματα και υποχρεώσεις των μεταναστών και των χωρών υποδοχής ως βάση των μεταναστευτικών πολιτικών, οι οποίες εμπόδισαν στην αριμολόγηση των κρατών-μελών με την παρότρυνση να αναπτύσσονται σε ένα κοινό ευρωπαϊκό πλαίσιο. Από την προηγούμενη εμπειρία μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι οι γενικοί πολιτικοί στόχοι συχνά στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθίστανται αντικείμενο διακυβερνητικής διεκυστήνδας κατά την έγκριση και την έκδοση των κανονιστικών κειμένων με πρακτικό αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των εγγυητικών για τα δικαιώματα προβλεψέμων, όπως συνέβη πρόσφατα για τις κοινοτικές Οδηγίες για την οικογενειακή επανένωση, τον ορισμό του αιτούντα ασύλου και τις σχετικές διαδικασίες.²²

Ωστόσο, την ίδια στιγμή που η Ευρώπη των εθνικών κρατών κλείνεται απέναντι στους μετανάστες, στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναπτύσσεται ένας ωφελμιστικός,

22. Για την ένταση αυτή βλ. και το κείμενο του Ν. Σιταρόπουλου στον παρόντα τόμο.

όσο και τεχνοκρατικός λόγος, για τη διαχείριση του φαινομένου. Η ανάγκη για μια ενιαία πολιτική για τη μετανάστευση και για μέτρα ένταξης και αποδόσης δικαιωμάτων στους μετανάστες γεννιέται στην Ε.Ε. από την εκτίμηση των αναγκών της ενιαίας οικονομίας των κρατών-μελών. Δηλαδή, από τις διαπιστώσεις περί δημογραφικής γήρανσης και ανεπάρκειας ενεργού οικονομικού πληθυσμού στις χώρες της Ε.Ε., από την ανάγκη για μείωση του μεγάλου κόστους διαχείρισης διαφορετικών εθνικών συστημάτων εισόδου και παραμονής των «οικονομικών μεταναστών», καθώς και από την ανάγκη ενθάρρυνσης της «κινητικότητας» των τελευταίων εντός των χωρών της Ε.Ε. με στόχο την ευέλικτη κάλυψη των κενών που παρουσιάζονται σε δεξιότητες στις εθνικές αγορές εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένας μάλλον φτωχός διεθνής οργανισμός, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, δαπανά σήμερα για την «ένταξη των μεταναστών» στις χώρες της Ε.Ε. 4,3 δισεκατομύρια.²³

Η περίφημη προσπάθεια της Ε.Ε. για την ενθάρρυνση της «ένταξης»²⁴ των νόμιμα διαμενόντων μεταναστών στις εθνικές κοινωνίες των κρατών-μελών της –βλ. τις οδηγίες για τη μη διάκριση και εκείνες για την οικογενειακή επανένωση και τη μακροχρόνια παραμονή– εκκινεί από την αντίληψη της μεταναστευτικής πολιτικής ως μιας συμπληρωματικής στρατηγικής για την αγορά εργασίας και από την ανάγκη εκ πλήρωσης των στόχων του Τάμπιερε έτσι ώστε η ευρωπαϊκή οικονομία να καταστεί «η πιο ανταγωνιστική και δυναμική

23. 7th Renovabis international conference "Migration in Europe - Change or danger?". Analyses and concepts (Freising, 28-30.08.2003). Speech by Walter Schimmer, Secretary General of the Council of Europe.

24. Για τη διαπραγμάτευση αυτής της έννοιας και την πολιτική της σημασία δεξ το κείμενο του Θ. Μαυβάκη στον παρόντα τόμο.

οικονομία στον κόσμο βασισμένη στη γνώση και ικανή για αιεφόρο οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες δουλειές και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή».²⁵

Με αυτή την έννοια, σε επίπεδο ευρωπαϊκής πολιτικής, ένταξη των μη πολιτών μεταναστών σημαίνει να είναι «σαν κι εμείς» ή να έχουν δικαιώματα «περίπου όπως εμείς». Ο τρόπος με τον οποίο αυτό είναι εφικτό στις χώρες της Ε.Ε. μοιάζει να διαφοροποιείται ανάμεσα σε βόρεια και νότια Ευρώπη, σε γενικές γραμμές και σχηματικά. Αν στις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης αυτό νοείται, τουλάχιστον διακηρυκτικά, ως απόλαυση ίδιων ή όμοιων τυπικών δικαιωμάτων (χωρίς ατομικών και κοινωνικών, αλλά ενίοτε και πολιτικών) στο πλαίσιο της συνταγματικής συγκρότησης του κράτους, όπου οι μετανάστες πρέπει να «είναι ίσοι με μας», στις χώρες της Μεσογείου και με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελλάδα φαίνεται ότι για να είναι ίσοι οι μετανάστες θα έπρεπε να είναι «ίδιοι με μας». Κάτι που μοιάζει εξαιρετικά ανέφικτο και μάλλον παραπέμπει στην αφομοίωση παρά στην αυτόνομη ένταξη. Αυτή η κατανόηση της κοινά συμφωνημένης προγραμματικής διακήρυξης «οι μετανάστες πρέπει να έχουν δικαιώματα σαν τους Ευρωπαίους» καθρεφτίζεται στις σημειωμένες μεταναστευτικές πολιτικές. Η συνέπεια είναι, όπως επισημαίνεται από έρευνα,²⁶ να καταγράφεται η εξής αντίρροπη τάση: περιπτώσεις όπου οι μετανάστες εντάσσονται καθολικά ή καθόλου (ως ίσοι ή έστω όμοια ίσοι) και περιπτώσεις όπου «εντάσσονται» καταλαμβάνοντας υποτελείς

25. Στρατηγικός στόχος της Ε.Ε. προς εκπόληση έως το 2010, έτσι όπως τέθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, Μάρτιος 2000.

26. Thomas Hylland Eriksen, Equality and subordination: Scandinavian and Italian views on immigration 2002, Mix Europe Web Conference.

και επισφαλείς (σε μια εναλλαγή ανάμεσα σε νομιμότητα και παρανομία και σε απασχόληση - εκμετάλλευση) θέσεις στην παραγωγική δομή και στην κοινωνική ιεραρχία. Βέβαια, μιλώντας για ενείνες τις ευρωπαϊκές χώρες που έχουν παραχωρήσει τυπικά δικαιώματα και απτές πολιτικές ένταξης, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι πράγματι η εφαρμογή των πολιτικών αυτών δεν στερείται κοινωνικών εντάσεων. Παράλληλα, σημειώνονται έντονες παλινοδίες σε αυτή την πορεία που συμπύκνεται με την άνοδο των σαρκαστικά πιο «ετερόφιλων» (με την έννοια της λατρείας της ετερότητας και πρώτα απ' όλα της εθνοπολιτισμικής ομοιογένειας των γηγενών) ακροδεξιών εθνικιστικών δυνάμεων στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή.

Η διαφορά αυτών των πολιτικών σε σχέση με την ελληνική πολιτική απόδοσης δικαιωμάτων έγκειται κυρίως στο ότι το δικαιοκρατικό μοντέλο τους επιτρέπει την παραχώρηση-απόδοση μιας σειράς από δικαιώματα, κοινωνικά (προνοιακά, εργασιακά-ασφαλιστικά), ατομικά και πολιτικά (όπως π.χ. το δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι σε τοπικές εκλογές) ανεξάρτητα από την υπηκοότητα/ιθαγένεια και άρα την καταγωγή και την επίσημη ταύτιση με το κυρίαρχο εθνοπολιτισμικό μοντέλο. Αλλά αν το ελληνικό μοντέλο απόδοσης δικαιωμάτων υπό την αίρεση της ιθαγένειας έρχεται αντιμέτωπο με μια κρίση εξαιτίας της μετανάστευσης,²⁷ άλλο τόσο δοκιμάζεται και το ευρωπαϊκό μοντέλο της απόδοσης δικαιωμάτων του πολίτη σε μη πολίτες.

27. Βλ. τα κείμενα των Α. Μπαλτσιώτη και Δ. Χριστόπουλου στον παρόντα τόμο, καθώς και το Χριστόπουλος Δ., «Το τέλος της εθνικής ομοιογένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα», στο: Μαθιάκης Θ., Παράσολου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, σειρά Εταιρείας Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», Ελληνικά Γράμματα, σσ. 57-80.

Πράγματι, πέρα από στοιχεία που έχουν να κάνουν με τη συγκρότηση του εθνικού φαντασιακού των ευρωπαϊκών χωρών και τις κυρίαρχες δημόσιες ρητορείες τους, πίσω από τις εξελίξεις στις εθνικές τους μεταναστευτικές πολιτικές μπορεί κανείς να διακρίνει τις δομικές διαφοροποιήσεις τόσο στην οικονομία και τις παραγωγικές σχέσεις, όσο και στην πολιτική συζήτηση. Σήμερα, τα ανταγωνιστικά παραδείγματα της κοινωνικής οργάνωσης στο δυτικό κόσμο -όχι μόνο εντός της Ευρώπης αλλά πρώτα και κύρια έναντι του ατλαντικού μοντέλου των ΗΠΑ- παρατάσσονται γύρω από τη διαχείριση των ξένων κατεξοχήν ως προς την αναδιανομή των πόρων για λόγους κοινωνικής συνοχής και σε σχέση με το μέλλον του κοινωνικού κράτους. Στην καρδιά της συζήτησης βρίσκεται ο βαθμός στον οποίο οι αδύναμες κοινωνικές ομάδες θα πρέπει να υποστηριχτούν από το κοινωνικό κράτος. Σε χώρες όπως η Ολλανδία με ευρείες προνοιακές παροχές, ο μεταναστής καθίσταται ανεπιθύμητος ιδιαίτερα για τις περιπτώσεις εκείνες που είναι δικαιούχος ιδιαίτερης μέριμνας από το κράτος. Αντίθετα, εκεί που οι μετανάστες είναι επιθυμητοί και αποδεκτοί για να καλύψουν ανάγκες για φθηνά εργατικά χέρια με συμπληρωματικές επαγγελματικές δεξιότητες στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με αποτέλεσμα να διεκδικούν δικαιώματα «συγκροσίμα» με εκείνα των ευρωπαϊκών πολιτών, δεν είναι το ίδιο ευπρόσδεκτοι υπό την ιδιότητα του ανέργου ή του ατόμου με ειδικές ανάγκες.²⁸ Η επιλεκτικότητα

28. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ελληνικού νομοθετικού πλαισίου, σύμφωνα με το οποίο όταν ο μετανάστης ολοκληρώσει την περίοδο απασχόλησης που προβλέπεται από την άδεια εργασίας και λήξει η σχέση εργασίας με τον εργοδότη του, δεν δικαιούται να παραμείνει στη χώρα προς αναζήτηση νέας απασχόλησης, αλλά οφείλει να επιστρέψει στην πατρίδα του και να επιμνησθεί να επανεισέλθει με τις μη ρεαλιστικές διαδικασίες εισόδου

τα των επιθυμητών μορφών «φιλοξενίας» μεταναστών έρχεται να θυμίσει τις ρίζες και τις αιτίες της υποχώρησης του κοινωνικού κράτους στις ΗΠΑ όπως πρόσφατα θεωρητικοποίησαν οι Al. Alesina και Ed. Glaeser.²⁹ Με δύο λόγια: στις ΗΠΑ τα στερεότυπα και οι αρνητικές αντιλήψεις για τους χηρζόντες κοινωνική στήριξη ως τεμπέληδες και γενικά ως αιτία του προβλήματος οδηγούν σε μείωση των παροχών και των δικαιούχων. Αυτές οι αντιλήψεις –που σήμερα ακόμη διαφέρουν ανάμεσα σε Αμερικανούς και Ευρωπαίους– στηρίζονται σε πεποιθήσεις περί εγγενών ιδιοτήτων των φτωχών που ανήκουν σε συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, όπως οι μαύροι και οι ισπανόφωνοι, με τον ίδιο ακριβώς μηχανισμό εργαλειοποίησης της διαφοράς που εκτέθηκε πιο πάνω. Η πρόσληψη του άλλου ως αιτία του προβλήματος και όχι ως άξιο προστασίας και στήριξης ακριβώς επειδή «είναι αυτός που είναι», οδηγεί σε γενικές περικοπές των κοινωνικών και προνοιακών παροχών, τόσο ως προς το ύψος και το εύρος τους, όσο και ως προς τις κατηγορίες των δικαιούχων.

Αντίστοιχα, σήμερα στην Ευρώπη ανάμεσα στα «προβλήματα» που οι μετανάστες δημιουργούν, συγκαταλέγεται και το ότι απειλούν τη βιωσιμότητα και τις παροχές του κοινωνικού κράτους αλλά και των υπηρεσιών προς τους πολίτες γενικά (δημόσιες υπηρεσίες, υγεία κ.λπ.). Σύμφωνα με τους Alesina-Glaeser οι δυνατές λύσεις είναι: α) Κλείσιμο συνόρων, αποκλεισμός μεταναστών από το σύστημα, β) περιορισμός των δικαιούχων στους πολίτες και αποκλεισμός των μεταναστών, γ) περιορισμός των παροχών τόσο για πολίτες του Ν. 2910/2001, με αποτέλεσμα τελικά να παραμείνει σε καθεστώς μη κανονικής διαμονής στη χώρα.

29. Βλ. Alesina Al., Glaeser Ed., *Fighting Poverty in the US and Europe - A World of Difference*, Harvard University, 2004.

όσο και για μετανάστες. Αν η πρώτη λύση είναι ανεδραφική και αποδείχθηκε ανέφικτη στην ανθρόπινη ιστορία, η δεύτερη λύση ισχύει σε μεγάλο βαθμό σε χώρες όπως η Ελλάδα (κυρίως της νότιας Ευρώπης), ενώ σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες στην παρούσα συγκυρία προκρίνεται η τρίτη λύση.

4. Δημόσιος λόγος και μετανάστευση στην Ελλάδα

α. «Οι μετανάστες δεν είναι πρόβλημα, έχουν προβλήματα»

Με τον προηγούμενο τρόπο φρονούμε πως αναδεικνύεται επίσης γιατί το σύνθημα «οι μετανάστες είναι πρόβλημα» ανταποκρίνεται στο πρώτο και στο δεύτερο σενάριο με μεγαλύτερη ή λιγότερη ένταση ή ανάλογα με τις πραγματολογικές εκτιμήσεις ιδιαίτερα σε σχέση με τις ανάγκες της αγοράς (ανάγκες για εργατική δύναμη που δεν επιτρέπει το πλήρες κλείσιμο των συνόρων). Επίσης, μπορεί να γίνει κατανοητό γιατί το σύνθημα «οι μετανάστες έχουν προβλήματα» –αποπολιτικοποιώντας την ανισότητα–, μπορεί να νομιμοποιήσει το τρίτο σενάριο αφού οι πόροι τεκμαίρεται ότι είναι πεπερασμένοι. Ο κίνδυνος εδώ είναι φυσικά να απενοχοποιηθεί πλήρως το κράτος –ως συμπύκνωση συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων– και ο ρόλος του στην κρίση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Ταυτόχρονα, το πρόβλημα της εφοροδιαφυγής της φτηνής και όχι μόνο μεταναστευτικής εργασίας καθώς και εκείνο της ευθύνης για τη δημοσιονομική κατάσταση του ασφαλιστικού συστήματος απειμαλέκεται από κάθε πολιτική, εσωτερική και εθνική συζήτηση. Αρχεί να αναλογιστούμε ότι η Ελλάδα διαθέτει συνοριοφύλακες πολλαπλάσιους σε αριθμό από τους επιθεωρητές εργασίας!

Σήμερα ένα κομμάτι της δημόσιας συζήτησης έχει εξελιχθεί από φοβικό σε συμπονετικό-φιλανθρωπικό (κυρίως μέσα από τα media), βλέποντας συχνά τους μετανάστες ως θύματα της ανεπάρκειας των δημόσιων υπηρεσιών. Μετά τα εκτεταμένα και επαναλαμβανόμενα προγράμματα κανονικοποίησης του καθεστώτος παραμονής, αλλά και μετά την απογραφή του 2001, μοιάζει να έχει καταστεί ορατή αναγνώριση και ανεπιτροπική η μαζική παρουσία των μεταναστών στη χώρα. Η συζήτηση έτσι μετατοπίζεται προς την ανάγκη αποδοχής της μετανάστευσης και προς την ανάζητησή πρόσφορων εργαλείων γι' αυτήν τη μεταστρωφή που όμως να παραμένουν συμβατά με τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο. Όπως είναι αναμενόμενο λοιπόν, αυτά ανασύρονται από το ρεπερτόριο των πλέον ηγεμονικών ειδικών λόγων σήμερα στη δημόσια σφαίρα: του λόγου των ΜΜΕ και του εθνικού λόγου (των πολιτικών και της καθημερινότητας).³⁰ Δεν είναι έτσι τυχαίο ότι ο συμπονετικός «ετεροφιλικός» λόγος επικεντρώνεται στη γνώριμη για τα Μέσα καταγγελία του κρατικού μηχανισμού, ενώ ο μετανάστης καθίσταται συμπαθής μέσα από την άφογη χρήση της ελληνικής από τον ίδιο και τα παιδιά του ή/και από την ομιλή του ένταξη στο χώρο της καθημερινότητας που σχεδόν τον αναγορεύει εξ επίκτητων χαρακτηριστικών «Έλληνα».³¹

30. Ο δημόσιος λόγος που αντλεί την εγκυρότητα και την κοινωνική αποδοχή-ηγεμονία του από την εθνική ορθότητα των επιχειρημάτων και το εθνικό συμφέρον που αποτελεί το πλαίσιο-στόχο εκφοράς του, επιβεβαιώνοντας και αναπαράγοντας τις κυρίαρχες αντιλήψεις για το έθνος ή τον εθνικό μύθο, βλ. Παύλου Μ., *Οι λαθρέμποροι...*, ό.π.

31. Όπως, π.χ., στις περιπτώσεις των αλλοδαπών μαθητών σημαιοφόρων και την ετερόφυλη/ετερόφοβη συζήτηση περί ελληνικής εθνικής συνείδησης των παιδιών των μεταναστών.

β. «Οι μετανάστες ωφελούν σοβαρά την οικονομία»

Από τα σημαντικότερα στοιχεία που τεκμηριώνουν αυτή την ένταξη είναι η αναγνώριση του γεγονότος της εργασίας και της συμμετοχής στην οικονομική ευημερία. Αυτή η αναγνώριση παραχωρείται ως ένα επιπλέον στοιχείο συμπάθειας επειδή οι μετανάστες «ωφελούν σοβαρά την οικονομία».³² Δηλαδή, χάρη ακριβώς σε αυτό το μοντέλο απασχόλησής τους με τη χαμηλού κόστους εργασία, την ελλιπή προστασία και, εφόσον η εκμετάλλευσή τους από τους ιδιώτες δεν τίθεται από συζήτηση, υπό την αίρεση ότι αυτή η ωφέλεια – και άρα η μετέωρη κατάστασή τους θα συνεχιστεί. Ωστόσο, έστω και υπό αυτές τις προϋποθέσεις, ο μετασχηματισμός του δημόσιου λόγου συνιστά θετική εξέλιξη ενόψει των εντάσεων των προηγούμενων ετών. Μάλιστα, ενώ αποδέχεται και διαιωνίζει τον εργαλειώδη χαρακτήρα της αντιμεταναστευτικής πολιτικής – δηλαδή, τη διατήρηση των μεταναστών εργαζομένων σε εύλωτη και άρα εκμεταλλεύσιμη κατάσταση ημιπαρονομίας και ομηρίας –, το συμπονετικό και το εθνικο-αφομοιωτικό επιχείρημα εμπειρεύουν το στοιχείο της υπέρβασής τους.

γ. Από «λαθρομετανάστες» σε «οικονομικοί μετανάστες»

Σήμερα εκτιμάται ότι η οικονομία έχει ευεργετηθεί τα μέγιστα από την, εργασιακά και νομικά επισφαλή, παρουσία των μεταναστών σύμφωνα και με τις πιο συντηρητικές εκτιμήσεις. Έτσι, παρά τις περί του αντιθέτου ανήσυχες φωνές, πόλος έλξης των νέων μεταναστών ήταν και είναι οι ανάγκες

32. Τίτλος δημοσιεύματος της εφημερίδας *Καθημερινής*, 4/12/2003, σ. 36.

της αγοράς εργασίας και της κοινωνίας, οι οποίες δεν έχουν ακόμη θέσει το περίφημο «ανάτατο όριο» αντοχής της ελληνικής κοινωνίας - οικονομίας. Η οικονομία και η κοινωνία απασχολεί παραγωγικά αυτούς τους μετανάστες και ίσως να ζητά ή να μπορεί να δεχτεί ακόμη περισσότερους.

Η ευνοϊκή προδιάθεση προς τους μετανάστες που συνοδεύει την παραπάνω διαπίστωση, χαρακτηρίστηκε στο δημόσιο λόγο από την επαναδιαπραγμάτευση της επικέντρας: από τους λαθρομετανάστες και τους αλλοδαπούς στους «οικονομικούς μετανάστες». Η αντικατάσταση του αστυνομικής προέλευσης όρου «λαθρομετανάστες» και του δικαστικού-γραφειοκρατικού «αλλοδαποί» από το πολιτικά ορθό «οικονομικοί μετανάστες» στον ελληνικό δημόσιο και καθημερινό λόγο σηματοδοτεί την αποδοχή του μεταναστευτικού χαρακτήρα της παρουσίας των αλλοδαπών εργαζομένων στη χώρα. Ωστόσο, δεν οδηγεί και στην παραχώρηση του απλούστερου όρου «μετανάστες», ο οποίος είναι θετικά φορτισμένος καθώς προς το παρόν παραπέμπει στους έλληνες μετανάστες του 20ού αιώνα προς τις βιομηχανικές χώρες.³³ Θα πρέπει να παρατηρηθεί πάντως ότι η χρήση του όρου «οικονομικοί μετανάστες» υποδηλώνει ταυτόχρονα την αντίσταση απέναντι στις «θμιμές προσδοκίες» των μεταναστών να ζήσουν και να στεριώσουν στη χώρα. Υποδηλώνει πως η παρουσία τους είναι κάτι πρόσκαιρο. Η μετανάστευση συνεχίζει να θεωρείται ως ένα επεισόδιο στη σύγχρονη οικονομική

33. Για τη στερεοτυπική χρήση των ουσιαστικοποιημένων επιθετικών προσδιορισμών και την αντιτοxicία τους με μια νοητή κλίμακα δυσανεξίας, βλ. Παύλου Μ. (2001), *Οι «λαθρέμποροι» του φόβου...*, ό.π. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος «μετανάστες» χρησιμοποιείται για αλλοδαπούς -σύμφωνα με τα στοιχεία του γράφοντα- για πρώτη φορά ευρέως στο δημόσιο λόγο το 2001 και κατά τη σύζησηση στη Βουλή του Ν. 2910/2001.

κυρίως ιστορία της χώρας, ενώ η παρουσία των μεταναστών έχει ορατό όριο και τέλος: τη λήξη της οικονομικής τους χρησιμότητας και της «αμοιβαιότητας» του οφέλους τόσο για την ελληνική οικονομία όσο και για τους ίδιους. Έτσι, η Ελλάδα, τόσο μέσα από τις πολιτικές της, όσο και στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο της, αυτο-αναπαρίσταται ως άλλη Γερμανία που μετακαλεί -έστω και άτυπα- γκάσταρμπαύτερ από τις νέες χώρες αποστολής εργατικού δυναμικού.³⁴ Παράλληλα, σηματοδοτεί την άρνηση του γεγονότος ότι η μετανάστευση δεν έχει μόνο οικονομικά αίτια, αλλά είναι ένα πιο σύνθετο και ολικό φαινόμενο.³⁵ Πάντως, δύσκολα μπορεί κανείς να αντισταθεί από το να παρατηρήσει ότι η στάση που θέλει τη χώρα να αναγνωρίζει τη δυναμικότητα που έχει αποκομίσει χάρη στην εργασία των μεταναστών, αλλά να μην την προσπατεύει, να κολακεύεται και να επικαλείται την αγάπη των μεταναστών για την Ελλάδα, αλλά να μην αφήνει περιθώρια εξόδου από την ομηρία και μακροχρόνιας σταθερής εγκατάστασης στη χώρα, ισοδυναμεί με την προσπάθεια να έχουμε «την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο».

Εξαιτίας αυτής της εγγενούς αντίφασης, η αναγνώριση του πραγματικού χρονικού ορίζοντα και του ειδικού βάρους

34. Baldwin-Edwards, *Immigration into Greece, 1990-2003: A Southern European Paradigm?*, Παρουσίαση στο European Population Forum 2004, Γενεύη, Ιανουάριος 2004, σ. 10.

35. «Η παράνομη μετανάστευση λαμβάνει χώρα όποιες και αν είναι οι νόμιμες οδοί, καθώς υπάρχουν παράγοντες έλλξης και ώθησης (στις χώρες αποστολής και υποδοχής) που δεν επηρεάζονται από το νομικό πλαίσιο (...) Οι λόγοι για τους οποίους οι μετανάστες αποφασίζουν να έρθουν στην Ε.Ε. είναι πιο σύνθετοι, και όχι μόνο οικονομικοί». Από τη μελέτη για τη σχέση μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής COM (2004) 412 final, Study on the links between legal and illegal migration, Βρυξέλλες, Ιούνιος 2004.

της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία αποτελεί μονόδρομο στο δημόσιο λόγο, έστω και με αργά βήματα. Έτσι, σε μεγαλύτερο βαθμό στην Ευρώπη και σε μικρότερο στην Ελλάδα, ολόένα και συχνότερα και από περισσότερους, η μεταναστευτική συγκυρία κατανοείται ως ευκαιρία για αναδιάρθρωση και εκλογίκευση της οικονομίας και των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας και προστασίας με την ισότιμη είσοδο των μεταναστών σε αυτό τόσο ως σωτήρων, αλλά και δικαιούχων, όσο και ως προεβρευτών νέου πολιτισμικού και κοινωνικού πλούτου.³⁶ Ωστόσο, οι δυνατότητες που προσφέρει το φαινόμενο της μετανάστευσης μοιάζει να ερμηνεύονται εντελώς διαφορετικά από την ελληνική πολιτεία. Η τελευταία προσλαμβάνει τη μετανάστευση ως μια ευκαιρία για μια λεόντεια άτυπη συμφωνία. Στο πλαίσιο αυτής της συμφωνίας η ανοχή, η πρόσκαρη νομιμότητα και η ανύπαρκτη ή ερμητικά κλειστή πολιτική ασύλου και ιθαγένειας ανταλλάσσονται με την, έστω πυροσβεστική και βραχυπρόθεσμη, διάσωση του ασφαλιστικού συστήματος, την είσοδο στην ΟΝΕ, τη χρηματοδότηση των μεγάλων έργων, την άνθηση της εταρχίας και της παράταξης βιωσιμότητας του πρωτογενή τομέα.

Η τελευταία διαδικασία νομιμοποίησης μεταναστών ανέδειξε με σαφήνεια αυτό τον προσανατολισμό, τόσο στη δημόσια πολιτική για τους μετανάστες και συνακόλουθα για τη συμμετοχή τους στην κοινωνικο-οικονομική δομή, όσο και στην καθημερινότητα της προσπάθειας για «ένταξη» στην ελληνική κοινωνία.

36. EC Commission, *Communication on Immigration, Integration and Employment*, COM (2003) 336 final, Brussels, 03.06.2003, 1. Θεμελιώδης - αιτιολογική βάση για την αναγκαιότητα της ένταξης των μεταναστών είναι ότι συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή και την οικονομική ευημερία/αποτελεσματικότητα.

5. Η ολοκλήρωση ενός κύκλου της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής

«Οι μετανάστες πρέπει να αντιληφθούν ότι δεν παίζουμε».³⁷

Ο «πόλεμος ενάντια στον ξένο» που αναφέρθηκε σε προηγούμενη παράγραφο διεξάγεται από την κοινωνία υποδοχής και τη λιγότερο ή περισσότερο ομοιογενή της εθνική κοινότητα με δύο εναλλακτικές και αλληλοσυμπληρούμενες στρατηγικές. Αφενός, με *ανθρωποφαρμική* διάθεση και με στόχο την αφομοίωση, αφετέρου, με *ανθρωπολεμική* στάση, δηλαδή αποβάλλοντας ή αποκλείοντας τον ξένο. Οι μαζικές απελάσεις (περίπου 2.500.000 μεταξύ του 1991 και του 2003) μεταναστών που εργάζονταν στην Ελλάδα και οι πολιτικές αποκλεισμού τους από δημόσια και κοινωνικά αγαθά παράλληλου περιεσσότερο στη δεύτερη πρακτική αντιμετώπισης του «ιστορικού ατυχήματος»³⁸ της μετανάστευσης.

37. Απόσπασμα δηλώσεων εκπροσώπου του υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με τη μη παράταση της σύντομης προθεσμίας υποβολής δικαιολογητικών, σε δημοσίευμα της *Ελευθεροτυπίας*, «Ήρθαν οι μινοί», 9.7.2001.

38. Βλ. την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη για το Ν. 2910/2001: «...παρά τις κοινώς γνωστές διαστάσεις του, το φαινόμενο της μεζικής παράνομης παρουσίας αλλοδαπών στο εσωτερικό της χώρας φαίνεται να γίνεται αντιληπτό λίγο πολύ ως ένα ιστορικό απόλημα, που απλώς αφινδίασε τις ελληνικές κρατικές αρχές, ιδίως αυτές που είναι επιφορτισμένες με τον έλεγχο είσοδου των αλλοδαπών. Ταυτόχρονα όμως, όπως προκύπτει από τις διατάξεις του προτεινόμενου νομοθετήματος αλλά και το γενικότερο πνεύμα που το διατρέχει, φαίνεται να αναμένεται ότι οι λόγοι που επέτρεψαν τη δημιουργία αυτού του μεγάλου πληθυσμού παράνομως διαμενόντων και απασχολούμενων στο εσωτερικό της χώρας αλλοδαπών, -των προϊόντων δηλαδή του ιστορικού ατυχήματος- έχουν πια εκλείψει ή, πάτως, θα εκλείψουν σύντομα...»

Η δανεική φράση που ξεκινά την παρούσα παράγραφο αποτελεί αποστογή του λόγου υψηλόβαθμου δημόσιου λειτουργού και συνοψίζει, αντικατοπτρίζοντας με αφοπλιστικά αυθόρμητη ειλικρίνεια, τη στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στους μετανάστες τόσο σε συμβολικό επίπεδο – με την έννοια της επιβολής της κρατικής κυριαρχίας στους παρείσακτους μη πολίτες που διεκδικούν δικαιώματα – όσο και στο πεδίο της εφαρμογής της πολιτικής με την ανάληψη ενός ενεργότερου ρόλου από την κεντρική διοίκηση και τον κρατικό μηχανισμό γενικότερα.

Μετά το τέλος μιας πρώτης μεγάλης φάσης διαδικασίας νομιμοποίησης των μεταναστών στην Ελλάδα που ξεκινά με την εφαρμογή του Ν. 2910/2001 και τα αντίστοιχα προγράμματα κανονικοποίησης και μοιάζει να ολοκληρώνεται το 2004 –επιχειρώντας την ένταξη όλων των δικαιοσύχων διαφορετικών τύπων αδειών παραμονής των προηγούμενων ετών στο ίδιο καθεστώς– με την εφαρμογή του Ν. 3242/2004, μπορούμε να επιχειρήσουμε έναν πρώτο απολογισμό των κερδών-ζημιών των «μερών» σε υλικό αλλά και συμβολικό επίπεδο. Η εισαγωγή του πρώτου ουσιαστικά ολοκληρωμένου –ως προς τις προθέσεις για μια συνολική διαχείριση του «προβλήματος»– νομοθετικού πλαισίου για τη μετανάστευση το 2001 σήμανε μια σειρά από μεταβολές τόσο για την κατάσταση των μεταναστών, όσο και για το ρόλο του κράτους.

Από την εκμετάλλευση της δεκαετίας του '90 των αόρατων για τη διοίκηση μεταναστών («χωρίς χαρτιά»), οι οποίοι δεν απολάμβαναν ούτε την αναγνώριση στοιχειωδών δικαιωμάτων μετά την εφαρμογή του Ν. 2910/2001 και των «προγραμμάτων νομιμοποίησης» έχουμε εισέλθει στη φάση μιας διαρκούς και ιδιότυπης ομηρίας των ημινόμιμων μεταναστών που βρισκονται σε μια συνεχή διαδικασία σχεδόν συν-ρεαλιστικής κούφας για την ανανέωση του πρόσκαιρου δι-

καιώματος παραμονής τους στη χώρα. Και αυτό τους παραχωρείται με τη μορφή των χωρίς αντίκρισμα ληγμένων αδειών εργασίας που κυκλοφορούν στην αγορά της μετανάστευσης σαν μεταχρονολογημένες ακάλυπτες επιταγές. Η ελληνική πολιτεία θεσμοθετώντας και εισπράττοντας δισεκατομμύρια από το ακριβό παράβολο για την υποβολή αίτησης άδειας εργασίας και παραμονής,³⁹ αλλά και την εξαγορά πλασματικού χρόνου ασφάλισης, εγκαθίδρυσε μια ιδιαίτερα επικερδή οικονομική σχέση συναλλαγής με τους μετανάστες, μετατοπίζοντας σε μεγάλο βαθμό το κέντρο του τζίρου της νομιμοποίησης, από τα παρα-δικηγορικά γραφεία και τους αγρούς, στα δημαρχιακά μέγαρα και στα γκισέ των ασφαλιστικών ταμείων. Ενδεχομένως δε, μέσα από τις διαδοχικές παρατάσεις και από τη διαφήμιση διαρκώς ανανεούμενων με νέες διαδικασίες τίτλων νομιμότητας και εξασφάλισης της διαμονής στη χώρα να αύξησε και τα συνολικά ποσά που οι μετανάστες δαπανούσαν για τις σχέσεις τους με το κράτος. Η πρακτική αυτή θυμίζει μια μονοπωλιακή επιχείρηση που διαχειρεύει στην αγορά συνεχώς νέα προϊόντα, τα οποία όμως πρέπει να αντικατασταθούν μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Ένας ικανός αριθμός μεταναστών, κυρίως οι ασθενέστεροι οικονομικά εγκατέλειψαν αυτή την κούρσα φαιατούμενοι της πολύπλοκης, χρονοβόρας και δαπανηρής διαδικασίας.⁴⁰

Σ' αυτή την (εξ)αγορά της σχέσης με το μονοπωλιακό κρέτος απαιτείται από τους μετανάστες που διαμένουν στη χώρα για λόγους εργασίας, σύμβαση νόμιμης εργασίας και, άρα, ασφάλιση. Καθώς αυτό είναι ιδιαίτερα δύσκολο, όταν

39. Δες το στατιστικό παράρτημα για μια σύγκριση των αντίστοιχων ποσών που ισχύουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

40. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *Η σύγχρονη μεταναστευτική πολιτική: περιχόμενα και αποτελέσματα*, στην Έκθεση 2003, σσ. 242-243.

το ποσοστό ανασφάλιστων εργαζομένων αλλοδαπών είναι 80% επί του συνόλου τους –έναντι του αντίστοιχου ποσοστού (30-40%) των ελλήνων εργαζομένων– υπέρχει πάντα η λύση της εξαγοράς χρόνου ασφάλισης, η οποία δικαιολογεί την ανανέωση της άδειας και ακυρώνει το πνεύμα του Ν. 2910/2001. Όσο δεν ρυθμίζεται ο χαρακτήρας και το μέγεθος της παραοικονομίας στη χώρα, το πνεύμα του νόμου αυτού είναι ανεδαφικό και ανέφικτο. Σε αυτή την πολύπλοκη και πολύχρονη διαδικασία κανονικοποίησης, ο συχνά δυσανάλογος γραφειοκρατικός χρόνος διεκπεραίωσης των αιτημάτων των πολιτών που είχαν καταβάλει υψηλότατο παράβολο γι' αυτήν, ισούται με χρόνο αναστολής βασικών τους δικαιωμάτων.⁴¹

Έτσι, το ασφυκτικό έως ανεδαφικό νομοθετικό πλαίσιο νόμιμης εισόδου για εργασία στη χώρα συμπληρώνεται από την απαγορευτική νομοθεσία για την παραμονή στη χώρα σε συνθήκες ανεργίας. Αντίθετα από πολλές ευρωπαϊκές χώρες στην Ελλάδα οι μετανάστες, άμα τη λήξει της σύμβασης εργασίας και της άδειας εργασίας και παραμονής, δεν δικαιούνται να αναζητήσουν άλλη εργασία παρά οφείλουν πάντα να εγκαταλείψουν τη χώρα (ενδεχομένως με την οικονομική τους) και να ακολουθήσουν την ίδια παταγωδώς αποτυχημένη διαδικασία νόμιμης επανεισόδου στη χώρα για εργασία. Είναι προφανές ότι δεν το πράττει και απλά παραμένει σε παράνομο καθεστώς διαμονής στην Ελλάδα.

Με λίγα λόγια η ελληνική πολιτεία δεν κάνει καμία απόλυτως προσπάθεια να μειώσει τη μη νόμιμη διαμονή και εργασία στη χώρα, απεναντίας φαίνεται να την ενθαρρύνει ως συνει-

41. Όπως η δυνατότητα μετακίνησης προς τη χώρα τους και επιστροφής κατά τη διάρκεια της εξέτασης του αιτήματος, βλ. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *ό.π.*, σ. 237.

δητή πολιτική επιλογή, όπως και την παραοικονομία και την εργασιακή εκμετάλλευση. Έτσι, μέσα από τα προγράμματα «νομιμοποίησης» και τις συνεχείς παρατάσεις ισχύος τους, οι μετανάστες καλούνται να καταβάλουν οι ίδιοι ασφαλιστικές εισφορές, ώστε να αναγνωρισθεί η εργασία τους. Αυτό που σύμφωνα με την οπτική του ελληνικού κράτους θεωρείται ανοχή και παραχώρηση («δευτέρα», «τελευταία ευκαιρία») την ίδια στιγμή αποτελεί αμνήστευση και διαγραφή οφειλών των εργοδοτών που απασχολούν ανασφάλιστους εργαζομένους, αλλά πρώτα από όλα της ίδιας της πολιτείας που είναι πολλαπλώς ανεπαρκής στο να προστατεύσει τα δικαιώματα των εργαζομένων και να προμηθεύσει ένα στέρεο και ορθολογικό πλαίσιο εργοδοσίας και άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας. Προγράμματα που σε άλλες χώρες ονομάζονται προγράμματα αναγνώρισης αδήλωτης εργασίας για την οποία καλείται –έστω τυπικά– να πληρώσει η ισχυρή πλευρά της εργασιακής σχέσης, δηλαδή οι εργοδότες και όχι οι μετανάστες.

Η Ελλάδα αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα ευρωπαϊκής χώρας που απέναντι στη μεταναστευτική ροή εκτός νόμιμων διαδικασιών ακολουθήσε μια αποσπασματική, μη διακηρυγμένη και ανεπαρκή πολιτική, καταλήγοντας μοιραία σε αδιαφανείς διαδικασίες, αντιχρονόμενους κανόνες και διαφορά, ακριβώς επειδή οι νόμιμες διαδικασίες που υφίσταντο δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και τις ανάγκες της αγοράς. Τα προηγούμενα οδήγησαν, τέλος, σε μια σειρά μέτρων «νομιμοποίησης»⁴² που αποτέλεσαν την δε

42. Ο όρος νομιμοποίηση είναι σε εισαγωγικά επειδή χρησιμοποιείται κατά κόρον υποδηλώνοντας το χαρακτηρισμό της παραχώρησης από το κράτος και απονέμοντος την ευθύνη στους μετανάστες για την αδήλωτη εργασία και την κατάστασή τους, αντί για το ορθότερο «κανονικοποίηση του καθεστώτος παραμονής», καθώς κάποιος νένας άνθρωπος δεν είναι γεννικώς παράνομος.

facto ελληνική μεταναστευτική πολιτική. Μετά από 10 και πλέον έτη διαρκών μεταναστευτικών ροών και αποφασιστικής συμβολής των μεταναστών στη διάσωση και στην ανάπτυξη οικονομιών όπως η ελληνική, η ελλογία της (αντι)μεταναστευτικής πολιτικής ή της απουσίας της δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως συνειδητή στρατηγική.⁴³ Ταυτόχρονα, απολαμβάνει της αποδοχής και της νομιμοποίησης ενώπιον των κοινωνικών εκείνων στρωμάτων που αποκομίζουν κέρδη ή έστω δεν πλήττονται από αυτήν. Εκείνο όμως που μοιάζει να έχει νομιμοποιηθεί κοινωνικά πέρα από την προσωρινή και υπό συνεχή αναστολή διαμονή των μεταναστών, είναι η πρόσληψη και στάση της επίσημης ελληνικής πολιτείας απέναντι στη μετανάστευση και στους μετανάστες, και, συνάδουθα και μοιραία, απέναντι στα εγγενή φαινόμενα της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας που τα τελευταία χρόνια έχουν βαφτιστεί «προβλήματα της μετανάστευσης».

6. Οι προκλήσεις της μετανάστευσης

«Η Ελλάδα δεν αντέχει άλλους μετανάστες»

Κάποιες φορές, από παλαιότερα αλλά ακόμη και σήμερα, η συζήτηση στην Ελλάδα για την «αντιμετώπιση» της μετανάστευσης επικεντρώνεται γύρω από επιχειρήματα του είδους: «η χώρα δεν αντέχει άλλους μετανάστες» ή «η μετανάστευση απειλεί την ομοιογένεια και τη συνοχή των κοινωνιών μας» καθώς «δεν μπορεί μια κοινωνία να δεχθεί απεριόριστο

43. «Στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η Ελλάδα εκείνη που θα συνεχίσει να δέχεται μαζικά παράνομους μετανάστες στην επικράτεια της, μάλλον ως μια συνειδητή επιλογή πολιτικής», Baldwin-Edwards, *Immigration into Greece...*, ό.π., σ. 12.

αριθμό μεταναστών». Αυτή η, σύμφωνα με πολλούς, κινδυνολογική προσέγγιση εμφανίζεται συνήθως κάτω από δύο ενλλακτικές μορφές, οι οποίες αναλογούν σε δύο αντίστοιχα εγγενή λογικά της προβλήματα: Το πρώτο πρόβλημα σχετίζεται με την αντίληψη ότι ο αριθμός των ανθρώπων που μια κοινωνία μπορεί να «χωρέσει» και να ενταχτούν σ' αυτήν είναι πεπερασμένος, ωσάν να υπάρχει κάποιο «φυσικό όριο» πέρα από το οποίο η ένταξη-ενσωμάτωση αυτή είναι αδύνατη (όπως, π.χ., η εξαιρετικά υψηλή συγκέντρωση πληθυσμού σε περιορισμένο γεωγραφικό χώρο ή η μεγάλη δυσαναλογία ανάμεσα σε άτομα των δύο φύλων ή διαφορετικών ηλικιών κ.λπ.). Το δεύτερο είναι ότι το ενδεχόμενο μιας κατακλυσμικού χαρακτήρα μετανάστευσης είναι τόσο πιθανό όσο είναι εφικτή η «Ευρώπη-φρούριο», δηλαδή η δυνατότητα πλήρους ελέγχου των συνόρων και η αποτελεσματική απαγόρευση της μετανάστευσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μάλιστα, ακόμη και στο ακραίο υποθετικό ενδεχόμενο μιας πραγματικά μαζικής συρροής τεράστιων αριθμών αφίξεων από τρίτες χώρες –δηλαδή δυσανάλογα μεγάλης ως προς τον πληθυσμό της χώρας– είναι προφανές ότι θα βρισκόμασταν ενώπιον μιας εξαιρετικά επείγουσας ανθρωπιστικής κρίσης και μαζικής προσφυγιάς –για την οποία υπάρχουν τα εργαλεία διαχείρισης με πρώτα και καλύτερα τη Σύμβαση της Γενεύης και το θεσμό του ασύλου– και όχι φυσικά μιας μεταναστευτικής ροής «οικονομικών» μεταναστών. Όμως, η αλήθεια είναι ότι η αρκετά διαδομένη αυτή ανησυχία δεν στηρίζεται σε αντικειμενικά προβλήματα ακραίας δημογραφικής ανισορροπίας που θα μπορούσαν να έχουν αξία μόνο ως θεωρητικές ασκήσεις σε πανεπιστημιακά αμφιθέατρα. Πίσω από αυτή την επιφανειακά εύλογη ανησυχία διακρύβεται ο φόβος της αλλοίωσης των κοινωνικών συσχετισμών και ιεραρχήσεων της εθνικής κοινωνίας

μέσα από τη μετανάστευση. Το όχημα γι' αυτή την αντίδραση μπροστά στην ανασφάλεια της δυσμενούς κοινωνικής ταξινόμησης – που τόσο πολύ μοιάζει ή είναι σχεδόν απαράλλακτη με εκείνη αντίστοιχων εθνοταξικών μειονοτήτων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που βρίσκονται σε υποτελή θέση στην κοινωνική ιεραρχία – είναι φυσικά η «ετεροφοβία». Το επιχείρημα ότι η μετανάστευση φέρνει προβλήματα.

Ωστόσο, η μετανάστευση δεν δημιουργεί νέα προβλήματα, αλλά κατά κανόνα αναδεικνύει τα υφιστάμενα προβλήματα-χαρακτηριστικά κοινωνικών δομών των χωρών υποδοχής.

Αξίζει να αναριθμήσουμε μερικά από αυτά:

α) *Η ανεργία και η επίπτωση των μεταναστών στην οικονομία.* Σήμερα στην Ελλάδα βρίσκονται συμμετέχοντες παραγωγικά στον κοινωνικό ιστό τουλάχιστον 800.000 μετανάστες (τόσους κατέγραψε η απογραφή του 2001). Οι οικονομικές απαιτήσεις της χώρας για εισαγωγή εργατικού δυναμικού καθώς και οι ευρύτερες δημογραφικές ανάγκες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη εν γένει δεν έχουν ικανοποιηθεί, ενώ η παρουσία των μεταναστών αναμφίβολα έχει πυροδοτήσει την ανάπτυξη χωρής σημαντικές θυσίες για τους ευρωπαϊούς εργαζόμενους και πολίτες. Ανάμεσα στους παράγοντες που εξηγούν τη θετική συμβολή της μετανάστευσης στην ελληνική οικονομία είναι η οργάνωσή της σε τομείς, προσατεύει στις περισσότερες περιπτώσεις – με οριακές εξαιρέσεις – την απαχόληση των γηγενών και διασφαλίζει μια σειρά από χαμηλών δεξιοτήτων θέσεις συνήθως «μαύρης» εργασίας στους μετανάστες. Χωρίς τους μετανάστες ολόκληροι τομείς της ελληνικής οικονομίας δεν θα ήταν βιώσιμοι, ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα.⁴⁴

44. Βλ. Baldwin-Edwards, "Southern European Labour Markets and Immigration: a structural and functional analysis", Στο *Απαχόληση 2002*: ΙΑΠΑΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

β) *Η εγκληματικότητα στην Ελλάδα έχει έντονα αυξητική πορεία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '80.* Ανάμεσα στα αξιοπρόσεκτα στοιχεία των τελευταίων ετών είναι η μεγέθυνση του οργανωμένου εγκλήματος στα μέσα της δεκαετίας του '90, το οποίο αποτελεί εκείνη την κατηγορία εγκλημάτων στην οποία ως εξωθρημένοι⁴⁵ θύτες-θύματα θεωρήθηκε ότι είχαν εμπλακεί μετανάστες σε ανάλογο ή μεγαλύτερο ως προς τους Έλληνες αριθμό.⁴⁶ Είναι κοινή παραδοχή για την περίπτωση της Ευρώπης της δεκαετίας του '90 ότι το γεγονός αυτό έχει τις ρίζες του σε μεγάλο βαθμό στην ανορθολογικά απαγορευτική πολιτική εισόδου μεταναστών, αλλά και στην ευρεία διαφθορά του κρατικού μηχανισμού και των παρασφραμιστών του που άνθισαν γύρω από τα συρματοπλέγματα των συνόρων. Πρόσθετα και υπό το φως της πρόσφατης ανάδυσης στην επιφάνεια των εντυπωσιακά μεγάλων αριθμών πολύχρονης παρουσίας των μεταναστών στην Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαετία, μπορεί κάποιος να επιχειρηματολογήσει ότι η ποσοστιαία συμμετοχή τους στην εγκληματικότητα παρέμεινε περιθωριακή⁴⁷ ή και οριακή, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις η βία ήταν ενδοκοινωνική και οι ίδιοι ήταν θύματα εγκληματικών πράξεων.⁴⁸ Σε κάθε περίπτωση,

45. Βλ. τη δουλειά του ερευνητικού κέντρου Transcrime: www.transcrime.it και ιδιαίτερα την έννοια της εξώθησης στην εγκληματικότητα (induced criminality).

46. Είναι καταρχήν η παραδοχή του Β. Καρούδη στο *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, Παπαζήσης, 1996.

47. Βλ. πρόσφατη έρευνα του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών των Λιανού Θ., Μπένου Θ., *Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών: τα στατιστικά δεδομένα*, Εκθέσεις ΚΕΠΕ, Νο 41, 2003.

48. Η πρόσφατη περίπτωση διαλεύκανσης της άγριας δολοφονίας 18χρονων Αλβανών από τον Έλληνα εργοδότη τους, το 1996, δεν είναι

η ευάλωτη θέση των μεταναστών και η άγρια εκμετάλλευση της παράνομης κατάστασής τους ή της αδυναμίας εισόδου στη χώρα για εργασία μέσω νόμιμης οδού –καλύπτοντας πραγματικές ανάγκες της αγοράς– οδηγεί στην αύξηση της εγκληματικότητας των οργανωμένων ομάδων⁴⁹. Οι τελευταίες αναλαμβάνουν το ρόλο της διευκόλυνσης της εισόδου ή ακόμη και της προστασίας των συχνά θυματοποιημένων από τους εργοδότες μεταναστών, υποχρεώνοντας τους νέους μετανάστες σε δεσμούς εξάρτησης και αναγκαστικής στρατολόγησης. Ανάλογα με τις ανάγκες της μεταναστευτικής αγοράς –η οποία δημιουργείται ακριβώς από την περιοριστική και ανεδαφική μεταναστευτική πολιτική και την αδιαφάνεια-διαφθορά του διοικητικού συστήματος– αλλά και της αγοράς εγκλήματος –ναρκωτικά, όπλα, δουλεμπόριο, πορνεία– οι οργανωμένες ομάδες εγκλήματος έχουν μεγαλύτερη ή μικρότερη παρουσία ανά περιόδους στην επικράτεια. Δεν είναι τυχαίο ότι τα προγράμματα κανονικοποίησης του 2001 σήμαναν και μια υποχώρηση της εγκληματοφοβικής συζήτησης, καθώς περιορίσαν –ή καλύτερα μετατόπισαν– την αγορά σχετικά με την είσοδο και τη διαμονή στη χώρα.

γ) Η *απορύθμιση της αγοράς εργασίας*⁵⁰ και μοιραία η εισφοροδιαφυγή και η εκμετάλλευση του εργατικού δυναμι-

μοναδική για μια σκοτεινή περίοδο της εκμετάλλευσης της παράνομης κατάστασης του φθηνού εργατικού δυναμικού, την οποία διάδεχτηκε η εγκληματικο-φοβική υστερία των ετών 1997-1998. Επίσης, βλ. τη διαπίστωση ότι συχνά η εγκληματικότητα των αλβανικών ομάδων οργανωμένων εγκλημάτων απευθύνεται στους ομοεθνείς τους. Έκθεση 2001 της EUROPOL για το οργανωμένο έγκλημα στην Ε.Ε.

49. Η «λαθρομετανάστευση» αποτελεί την πλέον προσοδοφόρα δραστηριότητα των ομάδων οργανωμένου εγκλήματος. Έκθεση 2003 της EUROPOL για το οργανωμένο έγκλημα στην Ε.Ε.

50. Για μια ανάλυση της ελληνικής και ευρωπαϊκής πραγματικότη-

κού με χαμηλές αμοιβές και δουλοκρατικού τύπου εργασιακές σχέσεις είναι φαινόμενα που ευδοκμούν στη χώρα εδω και δεκαετίες, ενώ η παραοικονομία, σύμφωνα με την έρευνα, έχει ύψος ανάλογο με τα σημερινά ποσοστά επί της επίσημης οικονομίας (30-50%)⁵¹ πολύ πριν εμφανιστεί το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα της δεκαετίας του '90.⁵²

δ) Το *υψηλό κόστος των παροχών υγείας* και ταυτόχρονα τα αντικανονικά αιτήματα παροχής και ποιότητας υπηρεσιών ιατροφαρμακευτικής και κοινωνικής φροντίδας είναι αποτέ-

μας που παραπέμπει στη «βραζιλιανοποίηση» της οικονομίας και της κοινωνίας, βλ. την Έκθεση 2003, των ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σ. 258.

51. Γενικά στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το μέγεθος της παραοικονομίας εκτιμάται στο 7-16% του ΑΕΠ. Ο στόχος, ωστόσο, έχει τουλάχιστον επισήμως (απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου μετά από πρόταση της Επιτροπής τον Οκτώβριο 2003) τεθεί στην κατάρτιση της παραοικονομίας μέσα από την προσπάθεια μετατροπής της αδήλωτης (μυύρης) εργασίας σε κανονική απασχόληση. Βλ. Council resolution on transforming undeclared work into regular employment, Οκτώβριος 2003.

52. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έγγραφο-εγκύκλιος του φθινοπώρου 2003 του υπουργείου Εσωτερικών που παραβιάζοντας τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού απαγορεύει την πρόσβαση στην εκπαίδευση των παιδιών μεταναστών μη κανονικά διαμένοντων στη χώρα, μεταξύ άλλων θεωρώντας τη φοίτηση αυτών των παιδιών ως αιτία διαιώνισης της παραοικονομίας. Από την απάντηση του Συνήγορου του Πολίτη: «Αυτή (η άποψη) αποτελεί μια προβληματική στάση ανάμεσα σε ατομικά δικαιώματα και στη διαχείριση μιας ιστορικής ελληνικής μακροοικονομικής ανωμαλίας. Ο Συνήγορος του Πολίτη αντιτάσσει ότι ενίσχυση και διεύρυνση της παραοικονομίας και κυρίως εξόθωση στην παράνομη απασχόληση των ανηλίκων αλλοδαπών θα προκαλούσε η ενδεχόμενη άρνηση του Ελληνικού Κράτους να εγγραφεί στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση τα παιδιά των οποίων οι γονείς διαμένουν παράνομα στη χώρα».

λεσμα πολιτικών αποκλεισμού και ανισοτήτων στην πρόσβαση, ενώ υφίστανται ως δομικά προβλήματα εδώ και δεκαετίες, που ισχύουν, πρώτα ακόμη, για το γηγενή πληθυσμό. Η άρνηση, μάλιστα, της πολιτείας να παράσχει συστηματική και διαρκή ιατροφαρμακευτική φροντίδα-περίθαλψη σε μη νόμιμα διαμένοντες αλλοδαπούς, όπως αντίθετα πράττουν άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Ιταλία, Γαλλία) παρά μόνο ενόψει άμεσου κινδύνου απώλειας της ζωής, στην πραγματικότητα αυξάνει το κόστος των υπηρεσιών που είναι καταφανώς ακριβότερες στη δεύτερη περίπτωση.

Ωστόσο, το σημαντικότερο φαινόμενο και πραγματικό «πρόβλημα» της σύγχρονης μετανάστευσης – με όρους ιεράρχησης των έννομων αγαθών και θυγόμενων δικαιωμάτων – ήταν και παραμένει εκείνο της εκμετάλλευσης των μεταναστών με σκοπό την αποκόμιση υλικού ή άλλου οφέλους. Αυτή η κοινωνική πρακτική είναι εκείνη που συνιστά το εντελώς εγγώριο κοινωνικό φαινόμενο-πρόβλημα, η αντιμετώπιση του οποίου θα έπρεπε να αποτελεί προτεραιότητα για μια κοινωνία που λέει πως σέβεται, προστατεύει και αναδεικνύει την αξία του ανθρώπου.⁵³ Αντί αυτού, με την υλοποίηση των διατάξεων του νόμου 2910/2001, πριν ακόμη από τους μετα-

53. Αξίζει να σημειωθεί η σύσταση της EUROPOL σχετικά με την προτεραιότητα αντιμετώπισης της περισσότερο σοβαρής αξιόποινης πράξης, μέσα από την έγκεισή της για τις ομάδες οργανωμένων εγκληματιών στην Ε.Ε.: «Τα επιχειρησιακά σχέδια στους τομείς της λαθρομετανάστευσης και της εμπορίας ανθρώπων πρέπει να εστιάζονται κυρίως στον εντοπισμό και στην εξάρθρωση των κυκλωμάτων που διευκολύνουν το εμπόριο αυτό και των οργανωτών του, παρά στη σύλληψη των λαθρομεταναστών και των θυμάτων της λαθρομετανάστευσης. Προτεραιότητα πρέπει να δοθεί (...) στους φυσικούς αυτουργούς, παρά στις επιχειρήσεις τύπου "high impact", οι οποίες στοχεύουν στη σύλληψη εκείνων που διέπραξαν την λιγότερο σοβαρή αξιόπονη πράξη», σ. 20.

νάστες, νομιμοποιείται συμβολικά αυτή ακριβώς η εκμετάλλευση και μάλιστα από την ίδια τη δημοκρατική πολιτεία.

Οι (χαμένες;) ευκαιρίες

Οι «χαμένες ευκαιρίες»⁵⁴ αφορούν τόσο την αναδιάρθρωση και τον εξορθολογισμό μιας βιώσιμης και μακροπρόθεσμα ανταγωνιστικής οικονομίας όσο και τον εκσυγχρονισμό και την αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης:

Πρώτον, η ευκαιρία για αναδιάρθρωση ολόκληρων οικονομικών τομέων, για εξορθολογισμό και προσαρμογή της οικονομίας και εξυγίανση της επιχειρηματικότητας στην αναζήτηση μακροπρόθεσμης ανταγωνιστικότητας. Το κόστος από τη μοιραία μακροπρόθεσμη κατάρρευση των συγκροτημένων πλεονεκτημάτων ανταγωνιστικότητας (χαμηλό κόστος ανεπίσημης κυρίως εργασίας) μετακυλιέται στους εργαζόμενους μετανάστες, υπό το μανδύα ρατσιστικών εντάσεων με αφορμή την ανεργία που σοβούν στο κοινωνικό σώμα (πολύ βλιέπουν αυτήν τη συγκυρία να έρχεται μετά το τέλος των Ολυμπιακών έργων).

Δεύτερον, η ευκαιρία της διοίκησης να νομιμοποιήσει και να χρηματοδοτήσει την αναδιοργάνωση του συστήματος υποδομών και υπηρεσιών μιας χώρας με αναπτυσσόμενη οικονομία και σύνθετες κοινωνικές δομές στον ευρωπαϊκό χώρο που ήταν επιτακτική ήδη από δεκαετίες.

Τρίτον, η ευκαιρία για χρηματοδότηση της μεταρρύθμισης προς εκλογίκευση και βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας, όσο και των υπηρεσιών εξυπηρέτησης των πολιτών εν γένει. Αντίθετα, το θέαμα των δημοσίων

54. Σχετικά με το πώς η χαμένη ευκαιρία αναδιάρθρωσης της οικονομίας οδηγεί στη ζήτηση για φτηνή εργασία και το μεταναστευτικό δυναμικό στην παροικονομία βλ. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *ό.π.*, σ. 262.

υπηρεσιών κατά τα πρόσφατα προγράμματα νομιμοποίησης και η εμπειρία των μεταναστών μέσα στον ανθρωπινό πολιτό μόνο σε ιστορικές μνήμες καταστάσεων έκτακτης ανάγκης παραπέμπουν.

Ωστόσο εδώ εγείρεται το ερώτημα εάν η δυσκολία εφαρμογής των νόμων⁵⁵ για τους μετανάστες αποτελεί μια ακόμη μορφή οξείας κακοδιοίκησης ή συνειδητή πολιτική επιλογή (δηλαδή αληθινή αντιμετώπισης των προβλημάτων). Η κακοδιοίκηση δεν είναι μια τυχαία δυσλειουργία της διοικητικής μηχανής. Η κακοδιοίκηση συχνά λειτουργεί ως απαιτούμενο τάξικών συσχετισμών και δομικών διαμορφώσεων της κοινωνικής συμβίωσης. Στο πλαίσιο των συσχετισμών αυτών, κάποιες ομάδες βρίσκονται σε προφανώς ευνοϊκότερη και άλλες σε δυσμενέστερη θέση εκκίνησης για τη διεκδίκηση εύλογων και μη, θεμιτών και αθέμιτων αιτημάτων παροχής υπηρεσιών και άσκησης δικαιωμάτων από τον κρατικό μηχανισμό.⁵⁶ Η επιταγή για μια μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας συναντά ένα ακόμη εμπόδιο: το ελληνικό μοντέλο αποκλίνει, ούτως ή άλλως, από τη μεταπολεμική ευρωπαϊκή παράδοση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και την ευρεία παράδοση κοινωνικών δικαιωμάτων ανεξάρτητα από την υπηκοότητα και την κατα-

55. Βλ. την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα έρευνα-μελέτη των Ψημέλου Ι. και Κασιμάτη Ρ., *Immigration Control Pathways: Organisational Culture and Work values of Greek Welfare*, στο πρόγραμμα IAPASIS, Ιούλιος 2002, σχετικά με την ανάδειξη των γραφειοκρατιών της διοίκησης σε «διαχειριστές της μετανάστευσης» και «ασιτίδες» ελέγχου των μεταναστών με αδιαφανή κριτήρια και ρατσιστικές πρακτικές, προσεμψόζοντας στην πρόξη τη μεταναστευτική πολιτική στο στάδιο της εφαρμογής της, έτσι όπως θεωρούν ότι θα έπρεπε να είναι.

56. Παύλου Μ., *Ο Έλληνας Ombudsman και η κακοδιοίκηση*, αδημοσίευτο.

γωγή. Ωστόσο, σήμερα κάθε σύγχρονη διεργασία σύγκλισης με αυτή την παράδοση έρχεται πλέον σε αντίθεση με την κυρίαρχη τάση απορύθμισης της οικονομίας και της υποχώρησης του κοινωνικού κράτους στην ίδια την Ευρώπη.⁵⁷

Η ιεράρχηση αξιών της ηθικοπολιτικής μας συμβίωσης και η ανάλογη στάθμιση των αγαθών στην έννομή μας τάξη οδηγεί στην εύλογη προσδοκία ώστε αυτές οι προσβολές και η πρόκλησή τους, όπως και η προστασία των μεταναστών-θυμάτων, να αποτελούν προτεραιότητα στο δίκαιο και στις πολιτικές. Η πρόκληση εδώ έγκειται στην αποτελεσματική αντιμετώπιση του σοβαρότερου γεγονότος που λαμβάνει χώρα σήμερα στην Ελλάδα της μετανάστευσης που είναι η ανθρωπινή εκμετάλλευση: από εκείνη των αδήλων εργαζομένων έως εκείνη των γυναικών και των παιδιών που διακινούνται στη χώρα.

Η βέλτιστη οδός γι' αυτό ίσως να είναι η αναγνώριση-θέσπιση ενός ιδώνυμου αδικήματος της εκμετάλλευσης της παρόντης κατάστασης αλλοδαπών από πολίτες της χώρας υποδοχής, όπως η γειτονική Ιταλία έχει θεσπίσει μέσα από τις διατάξεις του βασικού της νόμου για τη μετανάστευση (άρ. 10, Ν. 40/1998 της Ιταλικής Δημοκρατίας), αλλά όπως ισχύει και σε άλλες χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία.

Τέλος, είναι κομβικά κρίσιμη η αποφυγή της δημιουργίας νέων γκέτο ιδιαίτερα στο χώρο της εκπαίδευσης και της τοπικής κοινωνίας. Τα γκέτο της σύγχρονης μετανάστευσης δεν είναι τόσο χωροταξικού όσο κοινωνικού περιεχομένου σύμφωνα με «εσωτερικά σύνορα ανάμεσα σε πληθυσμούς διαφορετικούς λόγω της καταγωγής τους και

57. Από τις βασικές διαπιστώσεις της κλειστής ημερίδας εργασίας κοινωνικών ερευνητών υπό την αιγίδα του ΚΕΜΟ για τη Μετανάστευση, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 11/1/2003.

της θέσης τους στον καταμερισμό εργασίας»⁵⁸ με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις νέες γενιές μεταναστών και γηγενών.⁵⁹ Μάλιστα, σήμερα που αυτή η γραμμή των αποκλεισμών χαράσσεται συνειδητά και διακριτά από όλα τα σημεία της κοινωνικής ταξινόμησης, το στοιχείο αυτό είναι κρίσιμο, καθώς η νέα φάση της μακροχρόνιου ορίζοντα παρουσίας των μεταναστών στην Ελλάδα σηματοδοτεί μια νέα πραγματικότητα.

7. Η Ελλάδα των μεταναστών

Αξίζει κανείς να δει τα παραπάνω ως προκλήσεις και ευκαιρίες. Αρχεί να μπορεί να δει τους μετανάστες στη δική του όχθη. Μια καλή αρχή θα ήταν να θεωρούμε εύλογο για τους μετανάστες στην Ελλάδα όσα ζητούσαμε και ζητάμε για τους έλληνες μετανάστες του εξωτερικού. Τότε, ίσως, οι μετανάστες δυναμικά να μπορούν να γίνουν «σαν και εμάς». Οι έλληνες μετανάστες, αυτό που σήμερα αποκαλείται ευρύτερα «ομογένεια» και απόδημος ελληνισμός, οικοδόμησαν σχέδια ζωής, και νέα ανήκουν σε κοινότητες, ταυτόχρονα με τη διατήρηση των κοινωνικών τους δεσμών και δικτύων μέσα από δημόσιες κοινωνικές ταυτότητες με μεγάλο εύρος συστατικών στοιχείων και αυτόνομου αυτοπροσδιορισμού. Και αυτό, ακριβώς επειδή διεκδίκησαν αυτή την αυτόνομη ένταξη, όσο και ενστερνίστηκαν τις αξίες και τις πολιτικές δεσμεύσεις εκείνες που σήμαναν την αμοιβαία παραγωγική τους

58. Μπαλιμπάτ Ε. – *Τα όρια...*, ό.π., σ. 60. Για τα κοινωνικά σύνορα και το καθεστώς μετανάστευσης και συνόρων (border regime) βλ. το κείμενο του Αθ. Μαββέκη στον παρόντα τόμο.

59. Zygmunt Bauman, *City of Hopes, City of Fears*, 2002, MixEurope Web Conference.

ένταξη σε άλλες εθνικές κοινωνίες, αλλά και την αναγνώριση της ιδιότητας του πολίτη εντός των τελευταίων. Ας δεχτούμε για τους μετανάστες στην Ελλάδα, όπως και για τους έλληνες μετανάστες των καπιταλιστικών μητροπόλεων του 20ού αιώνα, πως το δικαίωμα του σόφου στην αξιακή επιλογή της δημόσιας ταυτότητας και του αυτόνομου αυτοπροσδιορισμού ως θεμελιώδη και αναπαλλοτρίωτη δυνατότητα και ευθύνη, συνιστά και την οικονομική αξία του ανθρώπου/πολίτη. Μόνο έτσι νοηματοδοτεί και νομιμοποιεί την κοινωνική συμβίωση και συναίνεση.⁶⁰

Σήμερα που η παγκοσμιοποιημένη κρίση⁶¹ σηματοδοτεί μια φάση μεταβολής του συστήματος, η μαζική μετανάστευση, λιγότερο ως παράπλευρη συνέπεια και περισσότερο ως «ομοιοστασία», μας παρέχει μια ευκαιρία για κατανόηση του γεγονότος ότι τα ζητήματα της μετανάστευσης, τα προβλήματα των μεταναστών δεν αφορούν μόνο τους ίδιους ή έστω κάποιους παραπάνω που έχουν κοινωνικές ευαισθησίες, αλλά βρίσκονται στο κέντρο της πολιτικής.

Κεντρική πρόκληση σήμερα είναι οι ουσιαστικές πολιτικές ένταξης (ως αντίθετο του αποκλεισμού) των μεταναστών με απόδοση δικαιωμάτων και μοιραία η επαναπολιτικοποίηση των ζητημάτων της ελληνικής και της ευρωπαϊκής κοινότητας που έχουν αναδειχθεί μέσα από τη μετανάστευση. Η Ελλάδα των μεταναστών, μέσα από το βλέμμα, τις προσδοκίες και τα σχέδια ζωής των τελευταίων δεν διαφέρει πολύ από την Αμερική και την Αυστραλία των ελλήνων μεταναστών του 20ού αιώνα. Μάλιστα κάποτε, η σύγχρονη Ελλάδα, έχοντας με τη σειρά της σήμερα καταστεί και αυτή μια χώρα

60. Βλ. Bauman Z., *Voglia di...*, ό.π., σ. 77.

61. Κρίση παγκοσμιοποιημένη ακριβώς επειδή είναι πανοσιμική ορατή σε μια καινοφανή παγκόσμια αυτοσυνείδηση ή επιδημική ανασφάλεια.

μετανάστευσης και ξενιτιάς, υποβάλλεται, μοιραία, στην αναπόφευκτη σύγκριση με τις χώρες αυτές.⁶²

Οι μετανάστες «εδώ χτίζουν τις ζωές τους».⁶³ Σε πολλές περιπτώσεις, έχουν μεταφέρει το κέντρο της ζωής τους στην Ελλάδα, όπου έχουν τη «θεμιτή φιλοδοξία» (με φρασολογία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Σελίλης) να μείνουν και να ζήσουν αν είναι δυνατόν για πάντα.⁶⁴ Η επιτακτικότητα αυτής της πραγματικής ανάγκης που ισχύει ιδιαίτερα για τη δεύτερη γενιά μεταναστών, αναγκάζει ακόμη και τον παροδοσιακά εθνοκεντρικό συντηρητικό λόγο να ανοίξει τη συζήτηση και να αναζητήσει επιχειρηματολογία για την αφομοίωσή τους.⁶⁵

62. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των ομογενών της Αλβανίας, οι οποίοι αποβαρηνμένοι από τη μετοίκισή τους στη μητέρα Ελλάδα και τη μη παραχώρηση της ελληνικής υπηκοότητας ή/και αντίστοιχων δικαιωμάτων, σε κάποιες περιπτώσεις προχωρούν στην υπερωκεάνια μετανάστευση στις χώρες της παραδοσιακής μετανάστευσης και στους κόλπους της ομογένειας, όπου γίνονται δεκτοί ως Έλληνες, αποκτώντας έστω και με αυτό τον περιπετειώδη τρόπο την πολύτιμη γι' αυτούς αναγνώριση της ελληνικότητάς τους. Για περισσότερα βλ. Παύλου Μ., «Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα», στο συλλογικό: Χριστόπουλος Δ., Τσιτσέλης Κ., *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, ΚΕΜΟ, Κοινακή, 2003.

63. Hatziprokopiou P., "Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 29, N° 6, σσ. 1033-1057, 2003.

64. Πρέπει εδώ να προσεχθεί ότι αυτό δεν αφορά όλους τους μετανάστες και δεν είναι δεδομένο ότι θα ισχύει πάντοτε. Οι μεταναστευτικές συλλογικότητες, τα κοινωνικά δίκτυα, αλλά και οι μεμονωμένοι μετανάστες υιοθετούν και ακολουθούν διαφορετικές στρατηγικές κοινωνικής συμμετοχής, ανέλιξης και μεταναστευτικών δραστηριοτήτων.

65. Πβλ. την επιχειρηματολογία «Έλληνες είναι οι της ελληνικής παιδείας μετέχοντες» ή τις βαφτίσεις και θερησκευτικές μεταστροφές

Οι μετανάστες ακολουθούν πορείες εδραίωσης και ανέλιξης⁶⁶ και «διαδρομές ευμεριίας»,⁶⁷ ενώ συγκροτούν διεθνικές ταυτότητες και συμπεριφορές σε σχέση με μια ευέλικτη ένταξη και ένα πολλαπλό ανήκειν τόσο στη χώρα προέλευσης, όσο και στη χώρα υποδοχής (εμβάσματα και διατήρηση διεθνικών δικτύων και δεσμών).

Οι μετανάστες συνεχίζουν ωστόσο να παραμένουν χωρίς φωνή και εκπροσώπηση σε μια προφανή αναντιστοιχία ανάμεσα σε ουσιαστική κοινωνική συμμετοχή και δικαιώματα. Εγείρονται έτσι πιο έντονα διεκδικήσεις δικαιωμάτων τόσο από τους ίδιους όσο και από τμήματα της ελληνικής κοινωνίας έστω και υπό το μανδύα της φιλανθρωπίας και της αλληλεγγύης.

Το κενό αυτό, καθώς και η ανεπάρκεια των μηχανισμών υποστήριξης του κοινωνικού κράτους για τους μετανάστες, υποκαθίστανται, αφενός, από άτυπα δίκτυα συναλλαγής (βλ. άτυπα δίκτυα εύρεσης εργασίας και κανονικοποίησης παραμονής) ή ακόμη και οργανωμένου εγκλήματος, αφετέρου, από εθελοντικά κινήματα-δίκτυα αλληλεγγύης. Η ανάπτυξη της δράσης των κινήματων αυτών συντελείται στο ελληνικό κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον με τις ιδιαίτερες γενεαλογικές ιστορικές του δομές και εμπειρίες, το οποίο χαρακτηρίζεται από μια συνολικότερη αδυναμία συγκρότησης συλλογικών πολιτικών υποκειμένων, ευνοώντας τα πολυσθενή άτομα και πελατειακά δίκτυα. Σε ανάλογα δίκτυα εν προκειμένω συμμετέχουν και οι ίδιοι οι μετανάστες.

Των μεταναστών ως εισιτήριο αποδοχής-αφομοίωσης και αποποίησης της δικής τους ταυτότητας.

66. Πβλ. πρόσφατη έρευνα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος για τους μετανάστες ως πελάτες των τραπεζών.

67. Βλ. Α. Λαμπριανίδης - Α. Λυμπεράκη, *Αλβανοί Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, Πορταρητής, 2001.

Προβάλλει έτσι επιτακτικά η αναγνώριση και ενθάρρυνση της αυτο-οργάνωσης των μεταναστών, άρα και της εκπροσώπησης τους στη χώραξή και το σχεδιασμό πολιτικών.

Επίσης αναδεικνύεται με εξίσου επιτακτικό τρόπο η απόδοση δικαιωμάτων του πολίτη στους μετανάστες, μέσα από την αναγνώριση των δικαιωμάτων της εργασίας και των εργαζομένων, όπως το δικαίωμα ψήφου στις τοπικές εκλογές, εγγύηση κοινωνικών δικαιωμάτων που απορρέουν από τη συμμετοχή τους στο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας και προστασίας.

7. Αξίες και πολιτικές

Μετά από αιώνες αγώνων για δικαιώματα στην Ευρώπη σήμερα ζει και εργάζεται παραγωγικά ένα μεγάλο κομμάτι εργαζομένων που διάγουν τη ζωή τους χωρίς ουσιαστικά δικαιώματα, πολιτικά, κοινωνικά, ατομικά και κάποτε ακόμη και τα στοιχειώδη ανθρώπινα. Αυτό δεν είναι καινοφανές. Ωστόσο, στην Ευρώπη η ιστορία των εθνικών κρατών είναι γραμμένη με την κατάκτηση δικαιωμάτων από όσους συμμετέχουν παραγωγικά στις συνταγματικές της δημοκρατίες. Η συμμετοχή αυτή δεν συνιστά απλώς το νομιμοποιητικό εχέγγυο για τη διεκδίκηση απόκτησης και διεύθυνσης δικαιωμάτων από μέλη της κοινωνίας. Ως έννοια βρίσκεται στον πυρήνα της ίδιας της θεμελίωσης της νομιμοποίησης, της αυτοεικόνας και της κοινωνικής οργάνωσης κάθε σύγχρονης ευρωπαϊκής δημοκρατικής κοινωνίας, προσδίδοντας ακριβώς το χαρακτηρισμό του ανοιχτού προτάγματος δημοκρατίας και κοινωνικής συμβίωσης.

Ωστόσο, η έννοια και οι αξίες που συνδέονται με τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη – οι ηθικές, πολιτικές, πολιτι-

στικές αξίες της παραγωγικής συμμετοχής και του ανήκναι σε μια δημοκρατική πολιτική κοινότητα ελεύθερων και ίσων – αναφέρονται ή υποχωρούν στις περιόδους όπου η κοινωνική συμβίωση χαρακτηρίζεται καταλυτικά από τη διάκριση των ανθρώπων ανάμεσα σε δικούς μας και σε ξένους.⁶⁸

Σε αυτήν τη δύσκολη μετάβαση προς μια νέα Ευρώπη, η υποκατάσταση αξιών όπως η αξιοπρέπεια, η ελευθερία και η ισότητα, από έννοιες-εργαλεία όπως η «ασφάλεια» και η «αποτελεσματικότητα» στο σχεδιασμό και τη νομιμοποίηση των πολιτικών προβάλλει ως ακόμη ένα πρόβλημα.⁶⁹ Εάν την προηγούμενη δεκαετία η νέα μετανάστευση έδινε την ευκαιρία για εκμετάλλευση ενός ευέλικτου εργατικού και κυρίως παράνομου δυναμικού και άρα για προσαρμογή στη νέα οικονομία και για ανάπτυξη, σήμερα δίνει τη δυνατότητα να κλείσουν κεντρικά ζητήματα κοινωνικής οργάνωσης έξω από το χώρο της δικαιοκρατικής ιδέας και με μετατόπιση του κέντρου βάρους από τις θεμελιακές αξίες (αξιοπρέπεια, αξία της ανθρωπίνης εργασίας, προστασία δικαιωμάτων, κοινωνική και πολιτική συμμετοχή, ισότητα, ευημερία ως ποιότητα διαβίωσης και ουσιαστική άσκηση δικαιωμάτων) σε εργαλεία αξίες, όπως η αποτελεσματικότητα, η ασφάλεια, η ανταγωνιστικότητα και ευελιξία, η ευημερία και η ανάπτυξη ως γενικός δείκτης και μέσος όρος βαθιά άνισων κοινωνιών.

Οι νόμοι και οι κοινοτικές πρωτοβουλίες για τη μεταναστευση καθοδηγούνται από την προσήλωση στην ασφάλεια και τη δικαιοσύνη (με την έννοια της αστυνόμευσης-κατα-

68. Μπαλιμπάτ Ε., *Τα όρια...*, ό.π.

69. Αναλυτικά στην παρουσίασή μας «Αξίες και πολιτικές», Ημερίδα ΟΠΕΚ – Δεκέμβριος 2002. Θέσεις για τη συζήτηση: Η πραγματική σύγκλιση κι εμείς: αξίες, νοσοποιίες, πολιτισμός της καθημερινότητας.

στολής⁷⁰), τη στιγμή ακριβώς που διαχειρίζονται δικαιώματα, ανθρωπινή αξιοπρέπεια, μη αναγνωρισμένη και χωρίς ασφάλεια εργασία και τέλος την απόλυτη εμπορευματοποίηση ανθρώπων. Επιχειρείται, με αυτό τον τρόπο, μια ιεράρχηση στις ανάγκες που πρέπει να υπηρετηθούν με αντίστοιχη επίκληση σε αξίες που μοιραία υποσκελίζουν άλλες. Προφανώς, λοιπόν, καίριο είναι το *ποιος (και πώς) επιλέγει, και για την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών ποιου κομμματιού της κοινωνίας (ποιων)*. Άλλωστε, η τελευταία δεν είναι ενιαία, αλλά συγχροτείται από ομάδες αντικρουόμενων συμφερόντων και αξιακών συστημάτων, όσο και διαφορετικών θέσεων ισχύος (εξουσίας/υποτέλειας). Μήπως η μετανάστευση μάς έμαθε ότι δημοκρατίες μας δεν είναι υποδείγματα πολιτικής εκπροσώπησης και οικουμενικότητας; Ή μήπως απλώς μας το υπενθυμίζει με κραυγαλέο τρόπο; Στην Ευρώπη των μεγάλων σχεδίων της μεγαλόπνοης ένωσης και των μικρών διαπραγματεύσεων με την πρόταξη του εκάστοτε «εθνικού συμφέροντος» (που δεν είναι άλλο από το πηλίκο του εθνικού συσχετισμού ισχύος στο κάθε κράτος-μέλος) και του κατακερματισμού της πολιτικής της εικόνας, η περιπετειώδης ανάπτυξη του ενιαίου χαρακτήρα μιας «δίκαιης» απέναντι στους μετανάστες⁷¹ ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής περνά μέσα από τις ίδιες τις θεμελιώδεις αξίες και δημοκρατικές της αφηγήσεις.

Τως αυτή η συγκυρία δεν αξίζει σε μια Ευρώπη η οποία αυτοφαντάζεται ως νησίδα δικαιωμάτων και σύγχρονης δη-

70. Εδώ δεν υποβαθμίζεται η αξία του ενιαίου συντονισμού για την καταπολέμηση των δικτύων διακίνησης ανθρώπων, η οποία αποτελεί προτεραιότητα έναντι της διώξης των διακινημένων, βλ. πιο πάνω Έκθεση της EUROPOJ για τις ομάδες εγκλήματος στην Ευρώπη, 2003.

71. "Fair towards third country nationals". Από το σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, παρ. 2, άρ. III-158, Κεφ. IV.

μοκρατίας των ελευθεριών. Μπορεί ωστόσο να είναι ακόμη μια ευκαιρία που προσφέρει η μετανάστευση, όχι μόνο για την οικονομία και τη συνοχή της, αλλά και για τον πολιτισμό των αξιών και των δικαιωμάτων για τον οποίο οι Ευρωπαίοι περηφανεύονται. Άλλοι τόσοι -μέσα και έξω από την Ευρώπη⁷²- εκεί προσβλέπουν.

72. Δεν εννοούνται εδώ μόνο οι επίδοξοι «οικονομικοί μετανάστες», αλλά οι πολίτες ή ακόμη και η πολιτική και πνευματική ελίτ άλλων, ταλαιπωρημένων από τη διεθνή ανασφάλεια δικαίου, χωρών και ηπειρών. Η υπερ-/δια-ηπειρωτική γοητεία του ευρωπαϊκού ιδεολογικού και ηθικοπολιτικού διακυβεύματος ξεπερνά τις εκάστοτε συγκυρίες και έχει σωρευτικό χαρακτήρα, αναπαριστάμενο συχνά ως παρακαταθήκη και ελπίδα για το μέλλον.